

Stanisław Cygan

ORCID 0000-0002-1108-3302

Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce, Polska

Prasa lokalna jako źródło do badań dialektologicznych (na przykładzie kieleckich „Przemian”)

Słowa kluczowe: dialektologia, gwara, region świętokrzyski, czasopiśmiennictwo regionalne**Keywords:** dialectology, local dialect, Kielce region, regional periodicals

Uwagi wstępne

Nawet pobieżny przegląd zawartości czterech tomów *Bibliografii dialektologii polskiej* (zob. *Bibliografia*), w których znajdują się materiały i prace etnograficzno-folklorystyczne, także ściśle dialektologiczne, od lat 20. XIX wieku do roku 1995 łącznie, i innych bibliografii językoznawczych, przekonuje, że prasa lokalna (regionalna) była dotychczas niedostatecznie wykorzystywana jako źródło do badań gwar polskich (por. m.in. Zieniukowa 1959; Serkowska 2011; Pająkowska-Kensik 2014; Piechnik 2014; Cygan 2016, 2020).

W artykule, podejmując próbę klasyfikacji materiałów prasowych, odnoszących się do kultury ludowej regionu kieleckiego (etnograficzno-folklorystycznych, dialektologicznych), zamieszczonych na łamach lokalnego pisma „Przemiany”, miesięcznika społeczno-kulturalnego ziemi kieleckiej, wychodzącego w Kielcach w latach 1970–1989, dokonuję oceny ich przydatności jako źródła do badań gwar kieleckich, pokazuję formy obecności odmian gwarowych na łamach tego czasopisma regionalnego. Leksyka zawarta w tekstach prasowych wprowadza językowy koloryt lokalny. Gwara stanowi naturalny sposób komunikacji i ekspresji społeczności wiejskiej, ważny nośnik lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego, wyróżnik tożsamości grupy regionalnej (lokalnej), wyznacznik przynależności „do swoich” (por. Karaś 2015: 83), podstawę wiejskiego obrazu świata, który zawarty jest w słowach, świadectwo kultury ludowej (por. Pelcowa 2013). Współcześnie – jak podaje Kazimierz Sikora, gwara:

[...] traci swoją podstawową funkcję narzędzia codziennej komunikacji na wsi, traci także wyrazistą odrębność w stosunku do obiegowej, potocznej polszczyzny. Jako język przypomnień, steatralizowanych obrzędów, przeglądów folklorystycznych, gawędziarskich, konferansjerki, a nawet reklamy itp. ulega karnawalizacji i swoistej (jak np. na Podhalu) komercjalizacji (Sikora 2020: 17).

Zdaniem badacza:

[...] mowa chłopska tworzy system mieszany, zdegradowany komunikacyjnie do nieoficjalnych kontaktów rodzinno-przyjacielskich, a w ograniczonym stopniu zdolny do transmisji wartości kulturowych (funkcja kulturotwórcza, kumulatywna [...]) (Sikora 2020: 18).

Stanowi ona także szkodliwy balast, niechciany element transmisji międzypokoleniowej, znak regionalnej tożsamości.

Podjęte przeze mnie zagadnienie jest ważne szczególnie w fazie dynamicznych przemian dialektów i rejestracji ich stanu w różnego typu źródłach. Dodajmy, że w analizowanych materiałach prasowych został utrwalony stan języka ludowego sprzed prawie półwiecza.

Typy źródeł do badań dialektologicznych i kryteria ich doboru

Na ogół kanon źródeł do badań polskiego obszaru dialektalnego jest wyodrębniany ze względu na dwa kryteria: a) charakter (typy) źródła, tj. formę opracowania (prezentacji) zawartych w nim materiałów gwarowych, 2) geografie językową wyznaczającą podział według ich przynależności do głównych dialektów polskich (por. Zieniukowa 1986).

Ze względu na geograficzną reprezentację dialektalnych źródeł w kieleckich „Przemianach” jest to obszar Małopolski środkowo-północnej¹, obejmujący zakresem występowania gwary kieleckiej, obszar Małopolski północno-zachodniej – gwarę opoczyńską (por. Cygan 2020) oraz obszar Małopolski górzyskiej – gwarę podhalańską².

W przyjętym w dialektologii polskiej podziale ze względu na charakter źródeł uwzględnia się monografie, słowniki, teksty gwarowe, atlasy (por. Zieniukowa 1986: 56). W *Bibliografii dialektologii polskiej* wyróżniono natomiast atlasy i słowniki, teksty oraz zbiory wyrazów. Wśród tekstów znajdują się teksty mówionego języka mieszkańców wsi i teksty folklorystyczne (piosenki ludowe, przyśpiewki, gadki i klechdy, bajki, podania ludowe, baśnie i opowiadania, wiersze ludowe, gawędy, humoreski, anegdota, przysłowia i in.). Dokonano też innego podziału, wskazując na słownictwo i frazeologię oraz podsystemy językowe: fonetykę i fonologię, fleksję, słowotwórstwo, składnię, który jest powiązany z geograficzną płaszczyzną języka (zasięgiem terytorialnym): cały obszar etniczny, Śląsk, Małopolska, Wielkopolska,

¹ Przegląd stanowisk badawczych dotyczących kwestii podziałów dialektu małopolskiego zawiera artykuł Renaty Kucharzyk (2006); por. też Dejna 1991, Cygan 1997. Warto dodać, że gwary te są zwane też poddialektem Małopolski środkowo-północnej, gwarami grupy kielecko-miechowskiej (por. Pawłowski 1996).

² Na obecność gwary podhalańskiej w „Przemianach” wskazuje tylko tekst opowiadania Wita Topacza, *Sietniok*, „Przemiany” 11, 1985, s. 33. Jak podaje *Mały słownik gwar polskich*, *sietniak* to ‘człowiek niedorozwinięty fizycznie lub umysłowo, słaby, chorowity’; Mp pd-zach. (Wronicz red. 2009: 253); por. to samo znaczenie w *Słowniku gwar małopolskich* (Wronicz red. 2016–2017: t. II, 2017: 76). Taki jest bohater tego utworu, Jantek Kisot – mieszkaniec wsi, nędznie ubrany, zaniedbany, prymitywny, głupi, bojaźliwy, a najbardziej bojący się mądrych ludzi.

Mazowsze, Warmia, Mazury, Ostródzkie, Lubawsko-Malborskie, Kaszuby, polszczyzna spoza obecnych granic, nowe dialekty mieszane, dialekty miejskie i śródowiskowe, regionalizmy. Halina Karaś (2013, 2015) wymienia wśród różnych form dokumentacji gwar m.in. atlasy, słowniki, monografie, wybory tekstów gwarowych, opracowania internetowe, postulując potrzebę przygotowania bazy multimedialnej tekstów gwarowych i Korpusu Gwar Polskich.

Krótką charakterystyka „Przemian” w kontekście przydatności źródłowej

Miesięcznik społeczno-kulturalny „Przemiany” był – jak wspomniano – wydawany przez prawie 20 lat³ (obok dwóch periodyków naukowych: „Rocznika Świętokrzyskiego”, „Studiów Kieleckich”, i prasy codziennej: „Słowa Ludu” i „Echa Dnia”). Zmianie ulegały jego nakład, format, szata graficzna, skład osobowy, osoba redaktora naczelnego. Charakter pisma determinował jego szeroki zakres tematyczny, obejmujący problematykę obyczajową, społeczną, ekonomiczną i kulturalną, realizowaną w dwóch działach: w publicystyce (2/3 zawartości poszczególnych numerów) i w literaturze. Przez lata zmieniano zawartość i proporcje poszczególnych działów⁴.

---

³ W latach tych ukazało się 126 numerów pisma. Pierwszy 32-stronicowy numer w nakładzie 17000 egzemplarzy ukazał się we wrześniu 1970 r. Redaktorem naczelnym był Bronisław Zapała. Miesięcznik został zawieszony w trakcie stanu wojennego na trzy miesiące, a następnie przywrócony w kwietniu 1982 r. w zmienionej szacie graficznej i formacie zmniejszonym do 25 cm, na krótko, ponieważ od numeru 10. w 1988 r. wrócono do formatu większego (największego). Po 1979 r. i później, za czasów dwóch redaktorów: Tadeusza Wiącka i Jerzego Daniela, nastąpiło odejście od problematyki społecznej na rzecz kulturalnej, a najczęściej publikowanym gatunkiem był felieton autorski. Stałe rubryki uzyskały recenzje filmów, spektakli teatralnych, programów telewizyjnych, systematycznie publikowano recenzje literatury regionalnej. Własne szpalty miały plastyka i muzyka, nową formułę przybrały działy: kultura ludowa, nauka i historia. Ewolucji uległ równoległe dział literacki pisma, w którym swoje utwory poetyckie zamieszczali Jan Maria Gisges, Henryk Jachimowski, Jan Koprowski, Marian Kubicki, z poetów ludowych: Michał Basa, Rozalia i Wojciech Grzegorzycykie, Maria Cedro-Biskupowa. Prozatorskie fragmenty (powieści, opowiadania, nowele, miniatury) drukowali m.in. Agnieszka Barłóg, Henryk Jachimowski, Wiesław Jazdżyński, Henryk Kawiorski, Ryszard Miernik. Były też szkice biograficzne poświęcone współczesnym pisarzom regionalnym autorstwa Stanisława Mijasa.

⁴ W połowie lat 70. XX wieku zmniejszył się udział reportażu na rzecz publicystyki kulturalnej, wprowadzono nowe działy i pozyskano nowych współpracowników, np. Barbarę Wachowicz, która zamieściła cykl artykułów *Z kronik świętokrzyskich*, Marię Czubaszek, Jerzego Fedorowicza. Wzrosło znaczenie roli środowiska naukowego Kielc, co z kolei odbiło się na liście współpracowników pisma. O różnych inicjatywach redakcji pisał m.in. Adam Jachimczyk (2002: 283–290): reportaże podejmujące problematykę obyczajowo-społeczno-gospodarczą, życie kulturalne w mieście i województwie, dyskusje o kondycji miejscowych środowisk twórczych, np. muzycznego czy literackiego, informacje o najnowszych wydawnictwach czy premierach teatralnych/filmowych, publikacja tekstów literackich. Dokonując charakterystyki prasy regionalnej, Maria M. Siuda (2012: 175–194) zalicza „Przemiany” do grupy czasopism społeczno-kulturowych (s. 177). Środowisko kieleckich dziennikarzy scharakteryzowała m.in. Jolanta Kępa-Mętrak (Kępa 1999; Kępa-Mętrak 2005, 2012).

Z punktu widzenia kryterium charakteru źródła zawarte w „Przemianach” materiały dialektologiczne są reprezentowane przez teksty, które można podzielić na kilka grup (zob. *Materiały źródłowe*⁵):

- opowiadania ludowe⁶ autorstwa Tomasza Gajdy (*Gody, Wielgi Post, Chleb, Walek, Uwodziciel, Wiścielec, Południca*), czy Eleonory Zagrodzkiej *Jak to ze Inem było*;
- gadki ludowe („godki”) z różnych miejscowości byłego województwa kieleckiego zebrane w terenie przez dziennikarza radiowego Stanisława Fornalę oraz anonimowego autora ukrywającego się pod pseudonimem eM;
- teksty poezji ludowej zamieszczone m.in. w rubryce *Twórcy ludowi, Folklor*: wiersze Rozalii Grzegorzycykowej i Wojciecha Grzegorzycyka-Poniewierki, Marii Cedro-Biskupowej, Tomasza Gajdy, Feliksa Raka, Juliana Smugi i innych: wiersz *Nidz ni mom* poetki z Krajna Rozalii Grzegorzycykowej (zob. też „Przemiany” 1981, nr 11, s. 12) i *Łysico, Łysico*⁷ jej męża: Wojciecha Grzegorzycyka-Poniewierki⁸ (zob. też „Przemiany” 1981, nr 12, s. 12) oraz trzy wiersze Tomasza Gajdy z Dębskiej Woli pt. *Chwosty* oraz *Strachy, Strachy*, w których gwara jest tworzywem tych tekstów poetyckich;
- fragmenty tekstów prozatorskich Agnieszki Barłóg, które później weszły w skład powieści *Walkowa Pani* tej pisarki (gwara pełni tu funkcję wzorca stylizacyjnego⁹);
- inne artykuły prasowe, np. o nachyleniu socjolingwistycznym.

---

⁵ Materiały źródłowe zostały uporządkowane według poniższych kategorii: opowiadania ludowe (I), gadki (II), teksty poezji ludowej i teksty prozatorskie znajdują się w jednej grupie (III), inne (IV).

⁶ Trzeba tu odróżnić teksty mówionego języka mieszkańców wsi spisane przez autora i opowiadania ludowe będące indywidualnymi wersjami wątków folklorystycznych (bajek, podań, anegdot, legend). Jak podaje Janina Labocha (1990: 7): „Tekst folklorystyczny istnieje dwojako: jako inwariant, czyli rodzaj schematu, przechowywany w pamięci zbiorowej, wypełniany każdorazowo przez konkretnego narratora oraz jako indywidualna wypowiedź informująca nie tylko o świecie zewnętrznym, rzeczywistym lub fikcyjnym, ale ujawniająca również osobowość, przekonanie i dyspozycje opowiadającego. [...] Opowiadania ludowe w swojej podstawowej, pierwotnej postaci istniały zawsze jako fragment pewnej codzienności językowej społeczeństwa wiejskiego. Wyrastały one z tradycji i obyczajów ludowych”. Maciej Rak wskazuje na trzy style funkcjonalne gwary: potoczny, artystyczny oraz literacki (por. Rak 2014: 157).

⁷ Trzeba dodać, że tekst poetki *Łysico, Łysico* Wojciecha Grzegorzycyka-Poniewierki, zamieszczony w tomie poetyckim, w *Antologii...* Jana Szczawieja i w „Przemianach”, różni się długością.

⁸ Por. *Materiały źródłowe*.

⁹ Ze względu na ograniczone rozmiary tekstu zrezygnowano z zamieszczania uwag o gwarze w funkcji języka artystycznego tekstów poetyckich oraz w roli wzorca stylizacyjnego w prozie A. Barłóg. O formach obecności gwary w tekstach poetyckich Tomasza Gajdy można przeczytać w uwagach zawartych w jego tomiku poezji (por. Cygan 2006, por. też Sulima 1972: 61–62), o twórczości poetów świętokrzyskich pisała Wanda Pomianowska (1982, 1983).

Gwara kielecka na łamach „Przemian”

Analiza gwary prezentowanej w „Przemianach” w różnych formach podawczych zostanie tu ograniczona do prezentacji leksyki gwarowej¹⁰ w trzech grupach: tekstach gwarowych, tekstach folklorystycznych (opowiadaniach ludowych i gadkach); uwzględniam też leksykę pogrupowaną tematycznie oraz aspekty socjolingwistyczne dotyczące przeobrażeń polskich gwar ludowych i zagadnień świadomości językowej.

Teksty gwarowe

Z różnych tekstów gwarowych (trzy opowiadania z życia i zapamiętanych opowieści mieszkańców rodzinnej wsi Dębskiej Woli, tzw. historie mówione) autorstwa Tomasza Gajdy¹¹, 70-letniego mieszkańca tej wsi, odnoszących się do obrzędowości kościelnej i wiejskich zwyczajów związanych z okresem Bożego Narodzenia i Wielkanocy, jak *Gody*, *Wielgi Post* (por. w tym kontekście dwie prace Ewy Tomaszewskiej [2016, 2017]), czy z jego opowieści *Chleb*, dotyczącej wiejskiego pożywienia w rodzinnej wsi w Dębskiej Woli na Kielecczyźnie, zawierającej charakterystykę każdego etapu działań człowieka prowadzących do wypieku chleba: przygotowanie pola, siew zboża, wzrost rośliny, dojrzewanie, żęcie, młockę, mielenie na mąkę, przygotowanie zaczynu, pieczenie chleba, wyekscerpowano niektóre wyrazy gwarowe należące do różnych pól tematycznych¹²: *calizna* ‘niezaorany przez nieuwagę oracza kawałek pola’, *łysina* ‘ominięty przez nieuwagę niezasiany kawałek

---

¹⁰ Słownictwo gwarowe z lokalnej prasy zostało sprawdzone w zbiorze regionalnego słownictwa Karola Dejny: *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego* (dalej jako KD SL XX–XXXI). Podano numer tomu i strony, na której znajduje się dany wyraz hasłowy.

¹¹ Tomasz Gajda (1912–2000) – mieszkaniec Dębskiej Woli k. Morawicy, regionalista, artysta ludowy, społecznik, rzeźbiarz, „mistrz ludowej wycinanki”, gawędziarz, poeta, prezes kieleckiego oddziału Stowarzyszenia Twórców Ludowych, prozaik, autor wielu prac dokumentujących zwyczaje i obyczaje ludu podkieleckiego, np. *Wesele w Dębskiej Woli*, *Dożynki kieleckie*, *Zanikające zwyczaje i wierzenia związane ze śmiercią*. Zob. *Na ludowo*, „Przemiany” 8 (143), Kielce 1982, s. 36.

¹² Przez pole tematyczne (konotacyjne) Teresa Skubalanka rozumie określony układ pojęć (obejmujący w przypadku poezji miłosnej Juliusza Słowackiego: uczucie erotyczne, osoby kochające się i sytuację), stanowiący centrum strukturalne pola pojęciowego (semantycznego), w którym inne składniki pola są mu podległe. W literaturze językoznawczej funkcjonują też inne określenia: pole wyrazowe, pole leksykalne, pole pojęciowe, pole językowe, pole leksykalno-semantyczne, pole stylistyczne (por. Skubalanka 1966: 16). Ryszard Tokarski przez pole wyrazowe rozumie „[...] grupę wyrazów powiązanych wspólnym znaczeniem, między którymi istnieją określone odniesienia znaczeniowe, dające w konsekwencji system zwarty i hierarchiczny [...]”. Jako kryterium wydzielenia takiej grupy leksykalno-semantycznej przyjmujemy kryterium językowe: występowanie we współczesnym języku polskim wyrazów spełniających wspomniane wyżej warunki znaczeniowe. Kolejnym krokiem w analizie będzie opis znaczenia każdego z tych wyrazów, co z kolei pozwoli nam odtworzyć strukturę pola i uchwycić wszystkie typy relacji znaczeniowych, jakie w tym polu między tymi wyrazami zachodzą” (Tokarski 1978: 202, por. także Batko-Tokarz 2019).

roli¹³, **poślad** 'gorszy gatunek zboża oddzielony od właściwego przeznaczonego do siewu', **galanty** 'o snopie zboża: duży', **bogoc** 'zamożny wiejski gospodarz', **dzizka** 'drewniane naczynie służące do przygotowania ciasta chlebowego', **ciostko** 'pozo-stawiony z poprzedniego wypieku na zaczyn kawałek ciasta chlebowego', **pociosek** 'deseczka na kiju służąca do wygarniania węgla z pieca chlebowego', **ożóg** 'kij do po-prawiania ognia w piecu piekarskim', **wieśło** 'łopata do wkładania ciasta chlebowego do pieca'¹⁴, **zuchelek** 'kawałek chleba', **wsiowy** 'wiejski', **kaj** 'gdzie', **chować się** 'żyć, mieszkać, wychowywać się'¹⁵, **granie** 'zabawa wiejska odbywająca się w większych wiejskich domach', **mięso-pust** 'in. karnawał; zapusty', **suchoty** 'in. gruźlica', **gadzi-na** 'żywy inwentarz, np. krowy, konie, ptactwo domowe, zwierzęta leśne', **stragarz** 'główna belka pod sufitem w drewnianym domu wiejskim, in. strzegarz', **przyruch-tować** 'przyszykować'¹⁶, **usłuchany** 'o dziecku: posłuszne', **szczepanek** 'mały snopeczek z żyta na pamiątkę pierwszego męczennika św. Szczepana ustawiony na rogu stołu koło bochenka chleba, który leżał na sianku na obrusiku lnianym'¹⁷, **rocniok** 'osoba, która odbywa praktyki religijne raz w roku'¹⁸, **zastole** 'poczęstunek dla gości weselnych znajdujący się na kilku stołach', **żeleźniak** 'duży, pękaty żeliwny garnek służący do gotowania', **graty** 'sprzęty domowe', **frygnąć** 'rzucić', **kołędziorz** 'kołędnik', **scedrok** 'rodzaj słodkiej bułki ofiarowywanej kołędnikom składającym życzenia'¹⁹.

Teksty folklorystyczne

Z czterech krótkich opowiadań ludowych wprowadzających w świat demono-logii ludowej, ukazujących zdarzenia na pograniczu światów: realnego i fantastycz-nego, zanotowanych przez T. Gajdę: *Uwodziciel*, *Wiścielec*, *Południca*, *Walek* (Folklor. Z Teki Tomasza Gajdy), wynotowano następujące dialektyzmy leksykalne: **okowita** 'in. bimber', **chalpa** 'wiejski drewniany, rzadziej murowany dom', **ino** 'tylko', **grzoba** 'miedza; wyniosłość terenowa'; maz. *grępa*//*grzępa*; por. podhalańskie *grapa*

¹³ KD SL XXIV: 203: **łysina** a. 'miejsce na głowie ogołocone z włosów lub z przeredzo-nymi włosami'; b. 'czoło, część twarzy nad oczyma'; c. 'białe czoło u zwierząt, plama biała od oczu do nozdrzy'.

¹⁴ Jak podaje T. Gajda: „Jak miał być wsadzony pirsy bochynek do pieca, to przedtem należało wieślem trzy razy stuknąć w powałę i trzy razy ustami cmoknąć”. „Nie kozdo kobita umiała upiec dobry chlib, bez zakalca i wzdeńcio skóry. Mówiono „zakalec na palec” (s. 25).

¹⁵ KD SL XXI: 164: **chować się** 1. 'trzymać, ukrywać'; 2. 'hodować, pielęgnować'.

¹⁶ KD SL XXVII: 271: **rychtować**.

¹⁷ Brak tego wyrazu w KD SL.

¹⁸ W Kartotece *Słownika gwar polskich* (dalej jako KSGP, dostęp: 15.02.2021) wyraz ten jest notowany z różnych obszarów dialektalnych, najczęściej w znaczeniu 'młode jednorocz-ne zwierzę, np. baranek, byczek, koń, cielę, źrebię'. Z Kieleccyzny mamy jego poświadczenia z trzech wsi: Radkowice iłż, Dąbrowa Poduchowna iłż, Wilków kiel w znaczeniu 'zwierzę ma-jące jeden rok życia', 'roczny byk'. Wyraz *rocznik* w kontekstowym znaczeniu z „Przemian” jest odnotowany w KSGP jeden raz: „Śmiali się, że na rezurekcję schodziło się dużo «rocznia-ków», to jest takich, którzy raz tylko do roku bywają w kościele” (Kleparz krak ME XIV 40).

¹⁹ KD SL XXIX: 94: **szczodrak** a. 'dobry, życzliwy'; b. 'mały chlebek, pieczony na Trzech Króli'; 'mały chlebek'; 'rogalik z makiem'.

'stromy grzbiet wzgórze, urwisko'²⁰, **hola** w nocy 'późno', **nikiej** 'nigdy', **południca** 'wiedźma w białym odzieniu zabierająca dzieci z pola i uprowadzająca je do lasu', **scere południe** 'samo południe', **pójść na dziady** 'stracić majątek', **wderdy** 'szybko', **sporzić** 'spojrzeć', **portki** 'spodnie', **zuchrać** 'jeść, powoli żuć'²¹, **drobiazg** 'o małych dzieciach', **wielgaśny** 'bardzo duży', **nojimka** 'najęcie kogoś do pomocy'²², **kajsi** 'gdzieś', **mendel** 'snop zboża ustawiony po skoszeniu do schnięcia', **wiruwaty** 'wirujący'.

W miesięczniku „Przemiany” opublikowano 10 opowiadań z lat 1970–1975, pisanych gwara, zwanych „godkami”²³, zanotowanych w kilku wsiach regionu w pow. buskim i opatowskim przez Stanisława Fornalę, dziennikarza Rozgłośni Polskiego Radia w Kielcach (1956–1975) i Lublinie (1975–1982), reżysera Teatru Polskiego Radia w Warszawie, i wydanych w książce *Roztropność wieśniacza. Swojskie gadki czyli bajki* (Fornal, b.r.)²⁴, i kogoś podpisującego się jako eM (4 teksty). W czasopiśmie zostały one umieszczone w rubryce *gadki, gadki ludowe, Opowiadki rozropne*. Część z nich przywołuje miniony świat jaśniepański ożywiany pamięcią informatorów; dotyczą one ludowego pojęcia sprawiedliwości, pokazują ironiczny stosunek mieszkańców wsi do panów, górowanie chłopskiego rozumu, niektóre przywary ludzkie, np. lenistwo (por. godki z cyklu *Diabli wzięli pana...*) itd.

Wybrane dialektyzmy leksykalne to: **czepigi** 'rączki pługa', **chłop** 'mąż, gospodarz, mieszkaniec wsi', **odecchnąć** 'przebudzić się; ocknąć się', **frygnąć** 'rzucić', **gułaj** 'ktoś nieokrzesany, prostak', **wstajać** 'wstawać', **kolonija** 'pole należące do sąsiada', **wielgachny** 'duży, obszerny', **kaj** 'gdzie', **gospoda** 'karczma, oberża, zajazd', **dziołcha** 'dziewczyna', **próchno** 'stary człowiek'²⁵, **sęcek** 'metaforyczne określenie penisa'²⁶.

Leksyka gwarowa z pola tematycznego uprawa i obróbka lnu

Niektóre artykuły w „Przemianach” przybliżają czytelnikowi wybrane elementy kultury ludowej: zawierają informacje na temat rękodzieła ludowego, np. robienie pajaków, plectenie koszyków, tkanie zapasek w krosnach, obróbka lnu, muzyki ludowej, tradycji kołędowania. Można z tych tematycznych tekstów (Wierzbowski 1973: 25–26; Zagrodzka 1984: 16–19) wyekscerpować zbiory wyrazów, które mogą stanowić ważny wkład w rozwój polskiej leksykografii gwarowej. Weźmy pod uwagę

²⁰ KD SL XXII: 209–210: **grzqba** a. 'rządek kartofli'; b. 'miedza, wąski pas ziemi nie uprawianej, oddzielający jedno pole od sąsiedniego'.

²¹ KD SL XXXI: 237: **zuchłać** 'jeść powoli coś twardego'.

²² Brak w KD SL. Jest natomiast **najmać, najmować** (KD SL XXV: 134).

²³ Por. hasło *godka* w Krzyżanowski red. 1965, także SJPD II: 1014–1015: *gadka*: 1. *pot.* 'rozmowa, pogawędka, mowa, powiedzenie'; 2. 'bajka, podanie, opowieść', 3. 'plotka, domysł', 4. *daw.* 'zagadka'.

²⁴ W publikacji znalazły się trzy teksty z „Przemian” autorstwa S. Fornalę: *Dziedzic świnie pasie*, s. 42–43, *Walek myślał*, s. 43–44, *Dlaczego nie ryczy?*, s. 88–89.

²⁵ KD SL XXVII: 171–172: **próchno** a. 'ts. coś zmurszałego, struchlałego'; b. 'hubka w krzesiwie'. Brak użycia wyrazu w znaczeniu przenośnym.

²⁶ Nie odnotowano użycia wyrazu w znaczeniu przenośnym.

słownictwo tematycznie związane z obróbką lnu i tkactwem ludowym (por. także Kozak 2017²⁷): **łokieć** ‘płat płótna o wymiarach 60 cm x 60 cm’; ‘zdjęty z motowidła motek nici powiązanych w pasma’, **dzierzgielnica**²⁸ ‘deska ze sterzącym na sztorc rzędem spiczastych gwoździ, przypominającym grzebień, służąca do obrywania główek lnu z nasion’, **cierlica** ‘urządzenie służące do wykruszania ze słomy lnianej wszystkich łamliwych cząsteczek’, **szczachy**²⁹ ‘pierwszy sort włókna nadający się na grube nici przeznaczone na worki’, **warznica** ‘drewniana beczka na trzech nogach i z zatkany kołkiem otworem odpływowym w dnie służąca do zaparzania bieliźny’, **szorc** ‘wełniana, odświętna spódnica robiona z wełny’, **burka** ‘dolna zapaska wkładana na szorc’, **krajka**, czyli **oszywka**³⁰ ‘barwna wstęga, która służyła dawniej za ozdobę i wiązanie zapaski’, **motowidło** ‘przyrząd w postaci wystruganego kijka o długości metra z poprzeczką półmetrową u góry i na dole służący do ręcznego nawijania przędzy z wrzeciona’, **pasmo** ‘oddzielona część nici w motku przędzy w postaci 30 nitki’, **przedzionko** ‘przędza; zdjęty z motowidła motek nici powiązanych w pasma (30 pasm nici lnianych)’, **zwijátko** ‘urządzenie w kształcie prostego słupka z czterema cienkimi deseczkami skrzyżowanymi pośrodku słupka służące do zwijania przędzy’, **czołenko** ‘drewniany element krosna tkackiego, w którym umieszcza się cewkę z przędzą’, **smycza** ‘miara długości równa pięciu łokciom płótna’.

Gwara kielecka z perspektywy socjolingwistycznej

Z zagadnień dialektologicznych podejmowanych na łamach „Przemian” warto jeszcze odnotować zmiany w języku mieszkańców wsi dokonujące się pod wpływem przemian społeczno-kulturowych, wyśmiewanie gwary i przejawy świadomości językowej (Daniel 1971; Wachowicz 1979; Nosal 1979). Obserwacje dziennikarzy potwierdzają wyniki badań dialektologów, którzy zmiany w języku mieszkańców wsi postrzegają przez pryzmat zmian społeczno-kulturowych na wsi, przemian mentalności mieszkańców wsi, jako przejawy ich świadomości językowej:

Pięknie się u nas robi kiedy te wrzaskuny (letnicy – S.C.) wyjeżdżają. Ale już się kobiety nie schodzą wieczorami zimowymi na „pierzaczki”, kołędnicy nie pukają mi do okna w Boże Narodzenie, młodzież nie umie zatańczyć oberka ani polki, ni po świętokrzysku zaśpiewać...

Oj jałowecce Kasia
A byckowi Janek.
Kobele Jadwiga
Żróbkowi Sceponek (Wachowicz 1979: 21).

²⁷ Nie dokonuję tu porównań leksyki z tego pola tematycznego z opracowaniami dotyczącymi tkactwa ludowego Barbary Falińskiej (1959, 1974, 1977, 1980).

²⁸ U K. Dejny w KD SL XXI: 279: **dzierzgaczka** a. ‘żelazny grzebień przybity do deski, o który obrywa się główki lnu z nasieniem’, b. ‘nitka, którą przewiązuje się pasmo’.

²⁹ Por. Cygan 2009: 74: **scachy** ‘włókna lnu po pierwszym międleniu’.

³⁰ Karol Dejna notuje w KD SL XXV: 259 wyraz **oszewka**, **oszywka** w innym znaczeniu ‘wykończenie koszuli kobiecej przy szyi; kołnierzyk’.

Dzisiaj gwara pozostała w szczątkach, a kiedyś, do niedawna obecna była na obszarze o łatwych do ustalenia granicach, które choć sztuczne – przecież wyznaczały jej zasięg. Wyznaczały – czas przeszły jest tu najbardziej stosowny. Północną granicę tworzyła rzeka Kamienna, zaś południowy zasięg ograniczało główne pasmo Gór Świętokrzyskich, linia przebiegająca przez Samsonów zamykała granicę zachodnią, zaś wschodnią linią Waśniów – Łągów. Obszar ten, jak zresztą cała reszta kraju, nie oparł się ekspansji komunikacji [...] (Daniel 1971: 9).

Zmiany w gwarze kieleckiej ilustruje autor materiałem leksykalnym: *chadzać do kochanki – do narzeczonej, swok, stryj (wiejski) – wujek (miejski), swak – mąż ciotki, seremno – smutno, luto – żal:*

W wieście *stryj* jest na wymarciu, za to rozmnożyli się *wujkowie*, na wsi zaś *stryj* cieszy się doskonałym zdrowiem, choć nie bez rozrzewnienia wspomina męża ciotki – *swoka*, który teraz odszedł pomiędzy zabytki. Może *swok* śmiechem jodły porażony pomknął w popłochu pomiędzy jodły...? (Daniel 1971: 9)

Innym zagadnieniem jest zjawisko wyśmiewania gwary (m.in. Zaręba 1985; Cygan 2007), które powoduje niechętny stosunek również samych użytkowników gwary do używanego języka ze względu na przekonanie o niskim jego prestiżu:

Czy więc ręce załamywać, czy więc pospiesznie opasywać puszcze częstokołem, a w nim drzwi (drzwi do lasu), by przez nie wpuszczać egzaltowanych podziwiaczy koromysła i sukmany, owych niedzielnych folklorystów bacznie nadstawiających ucha, czy aby któremu chłopu nie wymknie się „a dyć”³¹, by – co usłyszawszy – („jacy oni naturalni są, wspaniali”) śmiechem dobrotliwym a nieposkromionym parsknąć. Otóż z mową tak jest bowiem, że śmiech ją zabija... Słowo żyje tak długo, dopóty śmiech go nie porazi (Daniel 1971: 9).

Jerzy Daniel zwraca uwagę na to, że kpina, drwina wobec form językowych starszego pokolenia to bariery przed używaniem niektórych wyrazów gwarowych:

[...] ileż tych słów, gdy Grzesik zabierał się do poszukiwań, wypadło z obiegu – już to zwyczajnie zapomniane, bo niepotrzebne, już to wypłoszone w puszczy śmiechem. Język żyje. Tam gdzie życie, śmierć ma też dostęp (Daniel 1971: 9).

Syn przyjeżdżający z miasta naśmiewa się z języka ojców, ci przed synem co o wielki świat się otarł, w zażenowaniu połykają słowa najbardziej im poręczne, a kiedy ich smutek czy żal ogarnia, nikt już nie powie, że mu *seremno*. Ani nie powie, że mu *luto*. Zamykają się w sobie, w sobie zamykając na słowo (Daniel 1971: 9).

³¹ Widzimy tu wyraźną aluzję do tekstu Stefana Żeromskiego. Znamienny przykład przeдрzeźniania mowy wiejskiej Radka w kłerykowskim gimnazjum znajdujemy w *Szyfowych pracach* (por. Żeromski 1956: 172–173): Andrzej Radek, który miał wyprowadzić formułę geometryczną, był naprowadzany przy kreśleniu linii przez nauczyciela. Widząc jego nieporadność, z „przedostatniej ławki wysunął głowę Tymkiewicz i donośnie po polsku szepnął: - Wojtek, ady k'sobie! [...] śmiech ogólny zabrzmiął w klasie. Nawet zimny Nogacki, karcąc Tymkiewicza za odezwanie się podczas lekcji w «innym języku», miał na wargach uśmieszek wesoły” (tamże 174).

Wstydzienie się nowej inteligencji tego wszystkiego, co wiejskie, i języka ludowego, uważa S. Żeromski za przyczynę zaniku gwary³². Wskazywał na to też przy charakterystyce dokonana Józefa Grzesika, współpracownika Wandy Pomianowskiej, Krzysztof Kąkolewski³³:

Gwałtowne przemiany przyniosły śmierć wielu obyczajom. Przedmiotom, pojęciom, za nimi w krainę cienia podążyły słowa. Życie słów jest podobne do życia człowieka, jego ewolucja do ewolucji biologicznej. Przeżywa narodziny, swoją karierę i śmierć.

– Śmierć wyrazu – mówi Józef Grzesik – można opisać, można ją zbadać, prawie klinicznie. Agonia zaczyna się od śmiechu. Śmiech zabija słowa. „Ale dziadek powiedział”. „Ale dziadek śmiesznie mówi”. Dziadek wstydzi się go użyć. Słowo wyśmiane umiera. Nigdy nie wraca, nigdy się nie odrodzi (s. 165).

Z interesującego artykułu *Album Bernasiewiczowie* Zbigniewa Nosala wynotowano wyrazy gwarowe, kwalifikowane jako dawne, odległe w czasie, zapisane przez poetę, rzeźbiarza z Jaworzni, Jana Bernasiewicza³⁴, zawarte w pozostawionym przez niego albumie, będące wyrazem jego zainteresowań językiem, przejawem świadomości językowej: „IV. Polskie dawne ludowe słowa: *Było – beło, łannie – ładnie, pszenica – psenica, miłość – miełość, płotno – putno, inwentarz – liwentorz, mąka – moka, gdzie – kaj, masielnica – chernicka, łózko – jebok, często – pierowlere*”³⁵.

Podsumowanie

Teksty kieleckich dziennikarzy i ich współpracowników, stanowiące dokumentację bogatego dorobku regionalnego, element promocji kultury ludowej (i nie tylko) regionu kieleckiego, są – jak już wspomniano – cennym źródłem do badań historii gwar polskich w ogóle, a w szczególności gwar kieleckich (i regionu opoczyńskiego), a przede wszystkim dobrym źródłem dialektograficznym, którego próbkę przedstawiono tu w postaci leksyki dialektalnej. Język ludowy – ważny składnik charakteryzowanych tu źródeł do badań gwar polskich – dobrze służy budowaniu

³² „[...] ta nowa fala inteligencji, wychodząca z łona chłopstwa, wstydząc się, naturalną koleją rzeczy, swego prostactwa domowego i gardząc mową nieokrzesanych ojców, będzie kultywowała z przesadą pański, miejski, wielkoświatowy sposób mówienia, a tym sposobem, przy ogólnym podniesieniu się stopy życia wiejskiego, spowoduje, jeżeli nie zupełny zanik, to głębokie przyćmienie gwary” (Żeromski 2003: 168).

³³ Por. Kąkolewski 1973: 165. Autor podaje przykłady dawnych słów: *okole* ‘prastara nazwa czworoboku, czyli domostwo zbudowane w czworobok, bliski kwadratowi. Cztery boki: dom, obora, stajnia osobliwość tej okolicy – tzw. wystawa, zamykająca czworobok’, *przeźmian*, *panna starodrzewna* ‘to taka, która jest młoda, ale jakoś wygląda staro’, *nikcemny* ‘człowiek spokojny’, *nameliste* ‘dające dużo mąki (o zbożu)’; *bawitko* ‘zabawka’, pory dnia: *przedświtanie*, *świtok*, przed wschodem, o wschodzie, po wschodzie, cztery pory południjsze i „popołudniowe”, *odwieczierz*, przed wieczorem, zmierzchem, o północy (tamże: 168).

³⁴ Jan Bernasiewicz „Bernaś” (1908–1984) – rzeźbiarz ludowy, pamiętnikarz, twórca *Ogrodu rzeźb* eksponowanego w Muzeum Wsi Kieleckiej w Tokarni k. Kielc pod nazwą *Ocalić od zapomnienia. Jan Bernasiewicz, twórca ogrodu rzeźb*.

³⁵ Wyraz nieodnotowany w *Indeksie alfabetycznym wyrazów z kartoteki „Słownika gwar polskich”* (por. Reichan red. 1999).

lokalnego kolorytu językowego poprzez repertuar cech języka ludowego regionu, z których część znalazła miejsce w artykule. Materiały opublikowane w kieleckich „Przemianach”, dotychczas tylko częściowo wykorzystane w dialektologii polskiej (Cygan 2018³⁶), mogą służyć do wielopłaszczyznowych badań systemu gwar, leksyki, różnic pokoleniowych, a obecnie stanowić punkt odniesienia w badaniach ewolucji tych gwar (okres prawie półwiecza). Ich wartość jako źródła dialektologiczno-dialektograficznego jest bezsporna, a rola w zakresie dokumentacji gwar ludowych nie do przecenienia. Warto zatem wykorzystać zasoby prasowe (aktualnie często w postaci zasobów cyfrowych), które mogą poszerzać bazę źródeł drukowanych do *Słownika gwar polskich*.

Materiały źródłowe

I

Gajda T., *Chleb*, „Przemiany” 5/140, 1982, s. 24–25.

Gajda T., *Chwosty*, „Przemiany” 9/1983, s. 44.

Gajda T., *Gody*, „Przemiany” 9/144, 1982, s. 22–23.

Gajda T., *Strachy*, „Przemiany” 8/1980, s. 27.

Gajda T., *Strachy*, „Przemiany” 11/1981, s. 27.

Gajda T., *Uwodziciel, Wiścielec, Południca*, „Przemiany” 5/1981, s. 27 (Folklor. Z teki Tomasza Gajdy).

Gajda T., *Walek* w serii Z teki Tomasza Gajdy, „Przemiany” 11/1981, s. 27.

Gajda T., *Wielgi Post*, „Przemiany” 1/136, 1982, s. 24–25.

Zagrodzka E., *Jak to ze Inem było*, „Przemiany” 1/1984, s. 16–20.

II

eM, Gadki. *Likarstwo; Sęceć*, „Przemiany” 4/1971, s. 15.

eM, Gadki. *Roroty; Kozania*, „Przemiany” 8/1971, s. 10.

Fornal S., Gadki. *A w worku pioch*. [Opow. Stanisław Łojek, Grabowica, pow. buski]. *Dziedzic świnię pasie*. [Opow. Szymon Dulny, Brzezie, pow. opatowski], „Przemiany” 4/1972, s. 28.

Fornal S., Gadki ludowe. *Diabli wzięli pana...* [Opowiadał Jan Walasek, Piasek Wielki, pow. buski]; [...] Opowiadał Szymon Dulny, Brzezie, pow. opatowski], „Przemiany” 4/1973, s. 20.

Fornal S., *Opowiadki roztropne*, „Przemiany” 2/1970, s. 12–13: *Walek myślał* (wg Jana Walaska z Piasku Wielkiego, pow. Busko); [...] *Dlaczego ryczy?* (wg Szymona Dulnego z Brzezia, pow. Opatów).

III

Barłóg A., *Walkowa Pani*, „Przemiany” 4/1970, s. 26–27.

Bielski M., *Poezja Józefa Ozgi-Michalskiego*, „Przemiany” 3/1979, s. 12.

Cedro-Biskupowa M., *Umarłe jodły, Sprawiedliwość*, „Przemiany” 2/1983, s. 16.

Fornal S., *Poeta wsi nie zawsze wesolej*, „Przemiany” 9/1977, s. 7.

³⁶ Stanowiły one częściowo źródło materiału leksykograficznego w opracowanym przeze mnie słowniku gwary opoczyńskiej.

- Marciniak R., *Walkowa Pani*, „Przemiany” 1/1975, s. 8–9.
- Nosal Z., *Kto kocha bardziej rolę, wioskę?* Maria Cedro-Biskupowa o sobie, „Przemiany” 2/1983, s. 3.
- Nosal Z., *Zapach chleba*, „Przemiany” 7/1980, s. 2.
- Poezja ludowa*, „Przemiany” 4/1972, s. 18.
- Sikora I., *Feliksa Raka wiersze proste i skromne*, „Przemiany” 10/1979, s. 24.
- Smuga J., *Lejek*, „Przemiany” 5/1980, s. 31.
- S.N., Maria Cedro-Biskupowa (*Zaloty dziecięcia, Śmierć partyzanta*), „Przemiany” 2/1980, s. 31.
- Wiersze poetów ludowych*, „Przemiany” 2/1971, s. 18: M. Basa, *Na warcie*; M. Cedro-Biskupowa, ***; R. Grzegorzczkowska, *Nidz ni mom*; F. Rak, *Matko*; W. Grzegorzczk-Poniewierka, *Łysico, Łysico* (fragment).
- Wierzbowski A., *Poeta razowego chleba*, „Przemiany” 2/1970, s. 29.
- Wierzbowski A., *Pośród kwiatów pięknego ogródka*, „Przemiany” 5/1974, s. 18.
- Zawadzka H., *Miłość matki*, Duda H., *Kielecka ziemia*, Król R., *Stary kamieniołom*, Jażdżyńska A., *Powiadają pod Łysicą*, „Przemiany” 2/1971, s. 19.

IV

- Daniel J., *Płoszenie stryja w jodłach*, „Przemiany” 3/1971, s. 8–9.
- Nosal Z., *Album Bernasiewiczowie*, „Przemiany” 3/1979, s. 4 i 5.
- Pomianowska W., *Wspomnienie o Józefie Grzesiku*, „Przemiany” 5/1978, s. 9.
- Wachowicz B., *Serce lasów w serii Z kronik świętokrzyskich (24)*, „Przemiany” 4/1979, s. 21–22.
- Wierzbowski A., *Jak to ze lnem było*, „Przemiany” 12/1973, s. 25–26.

Rozwiązanie skrótów

iłż – powiat iłżecki

kiel – powiat kielecki

krak – powiat krakowski

KD SL – K. Dejna, *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. XX–XXXI, 1974–1981.

KSGP – Kartoteka *Słownika gwar polskich*, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156> (dostęp: 15.02.2021).

SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.

Bibliografia

- Batko-Tokarz B., 2019, *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego. Teoria, praktyka, leksykografia*, Kraków.
- Cygan S., 1997, *Stan badań nad gwarami kieleckimi*, [w:] *Tradycja badań dialektologicznych w Polsce*, red. H. Sędziak, Olsztyn, s. 102–118.

- Cygan S., 2006, *Uwagi o gwarze w wierszach Tomasza Gajdy. Słowniczek wybranych wyrazów regionalnych*, [w:] T. Gajda, *Wiersze proste jak życie*. Przygotowanie wierszy do druku, red. J. Kuklińska, Kielce, s. 107–110.
- Cygan S., 2007, *Jeszcze o prześmiewaniu gwary*, „Prace Filologiczne” LIII, s. 111–125.
- Cygan S., 2009, *Z gwary świętokrzyskiej*, Kielce.
- Cygan S., 2011, *Przejawy świadomości językowej mieszkańców wsi końca XX wieku na przykładzie Lasocina na Kielecczyźnie*, Kielce.
- Cygan S., 2016, *Z zagadnień dialektologicznych Kielecczyny w prasie lokalnej (na przykładzie „Radowej”)*, „Prace Filologiczne” LXIX, s. 41–58.
- Cygan S., 2018, *Słownik gwary opoczyńskiej*, Opoczno.
- Cygan S., 2020, *Miejsce gwary opoczyńskiej w lokalnej prasie (na przykładzie kieleckich „Przemian”)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” XV, s. 50–66.
- Dejna K., 1974–1981, *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. XX–XXXI (skrót KD SL).
- Dejna K., 1991, *Izoglosy gwarowe na obszarze kieleckiego sektora* Atlasu gwar polskich, Łódź.
- Falińska B., 1959, *Słownictwo Warmii i Mazur: uprawa i obróbka lnu*, Wrocław.
- Falińska B., 1974, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*. T. 1: *Słownik polskich gwarowych nazw tkackich*, Wrocław.
- Falińska B., 1977, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*. T. 2: *Zróżnicowanie geograficzne, obróbka włókna*, Wrocław.
- Falińska B., 1980, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*. T. 3: *Zróżnicowanie geograficzne: tkactwo*, Wrocław.
- Gajda T., 2006, *Wiersze proste jak życie*. Przygotowanie wierszy do druku, red. J. Kuklińska, Kielce.
- Jachimczyk A., 2002, *Życie kulturalne Kielc 1945–1975*, Kielce.
- Karaś H., 2013, *Dialektologia a ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: wartości – źródła – ochrona*, red. J. Adamowski, K. Smyk, Lublin–Warszawa, s. 207–218.
- Karaś H., 2015, *Zadania dialektologii w zakresie ochrony ginących gwar*, „Gwary Dziś” 7, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 83–95.
- Kąkolewski K., 1973, *Życie słów*, [w:] tegoż, *3 złote za słowo; 22 historie, które napisało życie*, Warszawa.
- Kępa J., 1999, *Między misją a rzemiosłem. Kieleckie środowisko dziennikarskie w latach 1945–1989*, Kielce.
- Kępa-Mętrak J., 2005, *Co w prasie piszczy? Charakterystyka świętokrzyskich dzienników regionalnych*, „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” 9, s. 11–134.
- Kępa-Mętrak J., 2012, *Ustawicznie czujni... O dziennikarzach regionu kielecko-radomskiego (i nie tylko)*, Warszawa.
- Kozak B., 2017, *Słownictwo tkackie okolic Samsonowa*, „Świętokrzyskie” 19 (23), s. 116–120.
- Krzyżanowski J. (red.), 1965, *Słownik folkloru polskiego*, Warszawa.

- Kucharzyk R., 2006, *O podziałach dialektu małopolskiego*, „Studia Dialektologiczne” III, red. J. Okoniowa, Kraków, s. 33–46.
- Kwaśnicka-Janowicz A., Piechnik A., Strutyński J. (red.), 2021, *Bibliografia dialektologii polskiej (od roku 1986 do 1995 włącznie wraz z uzupełnieniami za lata poprzednie)*, Kraków.
- Labocha J., 1990, *Opowiadania ludowe ze Śląska Cieszyńskiego w Czechosłowacji w świetle pragmatyngwistyki tekstu*, Kraków.
- Paclawski J., 1980, *Kulturotwórcza rola „Przemian”, „Przemiany”*, nr 10, s. 18–19.
- Pająkowska-Kensik M., 2014, *O gwarze kociewskiej we współczesnych tekstach „Pomeranii”*, [w:] *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia*. Materiały konferencji naukowej *Gwara i tekst*, Kraków, 27–28 września 2013 r., red. M. Rak, K. Sikora, Kraków, s. 305–311.
- Pawłowski E., 1996, *Podział gwar małopolskich na tle wzajemnych wpływów gwarowych oraz nowych tendencji językowych*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” VI, s. 191–202.
- Pelcowa H., 2013, *Gwara jako nośnik lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona*, red. J. Adamowski, K. Smyk, Lublin, s. 219–229.
- Piechnik A., 2014, *Gwara w języku lokalnej prasy (na przykładzie „Głosiciela”)*, [w:] *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia*. Materiały konferencji naukowej *Gwara i tekst*, Kraków, 27–28 września 2013 r., red. M. Rak, K. Sikora, Kraków, s. 305–311.
- Pomianowska W., 1982, *Wiersze spod Łysicy*, „Studia Kieleckie” 1, s. 17–40.
- Pomianowska W., 1983, *O poetach świętokrzyskich*, „Rocznik Świętokrzyski Kieleckiego Towarzystwa Naukowego” XI, s. 129–175.
- Rak M., 2014, *Zróżnicowanie stylistyczne gwar w świetle statystyki leksykalnej (na materiale podhalańskim)*, [w:] *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia*. Materiały konferencji naukowej *Gwara i tekst*, Kraków, 27–28 września 2013 r., red. M. Rak, K. Sikora, Kraków, s. 157–166.
- Reichan J. (red.), 1999, *Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki „Słownika gwar polskich”*, t. I: A–O; t. II: P–Ż, Kraków.
- Serkowska K., 2011, *Język kaszubski w miesięczniku „Pomerania” w latach 1963–2011*, „Biuletyn Rady Języka Kaszubskiego”, s. 242–249.
- Sikora K., 2020, *Życzenia w gwarze i kulturze wsi*, Kraków.
- Siuda M.M., 2012, *Prasa województwa kieleckiego w latach 1944–1989. Studium historycznoprasoznawcze*, Kielce.
- Skubalanka T., 1966, *Słownictwo poezji miłosnej J. Słowackiego na tle tradycji*, Toruń.
- Słownik gwar polskich*, 1977, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, *Źródła*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Strutyński J. (red.), 1981, *Bibliografia dialektologii polskiej (do roku 1975 włącznie)*, Kraków.
- Strutyński J. (red.), 1986, *Bibliografia dialektologii polskiej (od roku 1976 do roku 1980 włącznie wraz z uzupełnieniami za lata poprzednie)*, Kraków.
- Strutyński J. (red.), 1990, *Bibliografia dialektologii polskiej (od roku 1981 do roku 1985 włącznie wraz z uzupełnieniami za lata poprzednie)*, Kraków.

- Sulima R., 1972, *Świat za chruścianym płotem*, [w:] R. i W. Grzegorzycy z Krajna, *Wiersze*, wybór, opracowanie i postłowie R. Sulima, Warszawa.
- Tokarski R., 1978, *O kilku relacjach semantycznych w polu wyrazowym*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław–Warszawa – Kraków–Gdańsk, s. 201–213.
- Tomaszewska E., 2016, *Magia świąt. Zimowy cykl świąteczny w tradycyjnych zwyczajach mieszkańców wsi*, Kielce.
- Tomaszewska E., 2017, *Wiosenne świętowanie na Kielecczyźnie*, Kielce.
- Wolny H., 1973, *Od „Gazety Kieleckiej” (1870) do „Przemian” (1970)*, „Zeszyty Kieleckie”, s. 158–172.
- Wronicz J. (red.), 2009, *Mały słownik gwar polskich*, Kraków.
- Wronicz J. (red.), 2016–2017, *Słownik gwar małopolskich*, t. I–II, Kraków.
- Zaręba A., 1985, *O prześmiewaniu gwary*, „Prace Filologiczne” XXXII, s. 447–450.
- Zielińska M., 1998, *Agnieszka Bartóg*, [w:] *Pisarze regionu świętokrzyskiego*, red. J. Paclawski, seria I, t. 8, Kielce, s. 9–40.
- Zieniukowa J., 1959, *Sprawy języka i literatury kaszubskiej w niektórych czasopismach regionalnych*, „Literatura Ludowa” 3, nr ½, s. 23–26.
- Zieniukowa J., 1986, *Źródła do badania dialektów polskich – Wielkopolska, Śląsk, Małopolska, Mazowsze*, [w:] K. Handke, J. Majowa, J. Zieniukowa, *Studia z morfologii języków północno-zachodnio-słowiańskich. Założenia badawcze i źródła*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 55–71.
- Żeromski S., 1956, *Szyfowe prace. Powieść współczesna*, Warszawa.
- Żeromski S., 2003, *Snobizm i postęp oraz inne utwory publicystyczne*, wstęp i opracowanie A. Lubaszewska, Kraków.

Local press as a source for dialectological studies (the example of Kielce’s monthly „Przemiany” [Transformations])

Abstract

The local press is used to a small extent for dialectological studies. In the article, I present a review and typology of press materials contained in the Kielce socio-cultural monthly „Przemiany” (Transformation, 1970–1989), which is a valuable source of language material, primarily for Polish dialectal lexicography, but also for the study of the language system of the Kielce dialects from the 1980s and 1990s. The sociolinguistic aspect is included in the description of dialects in the analyzed press texts. On the one hand, Kielce dialect materials broaden the number of printed sources for the issued Polish dialect dictionary, and on the other – they can be well used when developing a regional glossary.